

L'ESGLÉSIA DEL CRIST DE L'HOSPITAL

ALGUNS ASPECTES HISTÒRICS I ICONOGRÁFICS

Per JOAN DAMIÀ BAUTISTA GARCIA

La història de l'Hospital i de la seua capella va unida estretament a la del poble, ja que van ser fundats els dos quasi al mateix temps, amb molt pocs anys de diferència.

Abans d'entrar en les circumstàncies històriques, farem una xicoteta i general introducció sobre aquestes institucions hospitalàries. Durant l'Edat Mitja mantenien la forma de les antigues basíliques paleocristianes, amb un absis on hom oficiava el sacrifici de la missa, i una nau rectangular on estaven els malalts. Aquesta disposició els permetia de seguir els oficis litúrgics, que tenien tanta importància per a la superació de la seua malaltia. El nostre hospital sembla haver tingut forma de L, tot respectant l'espai sagrat de la primitiva ermita, construint les dependències propiament hospitalàries de manera perpendicular a aquella per la part de l'absis. L'edificació de la capçalera octogonal en l'any 1717 trencarà aquesta forma original.

LA FUNDACIÓ

Malgrat la tradició que, deixant córrer

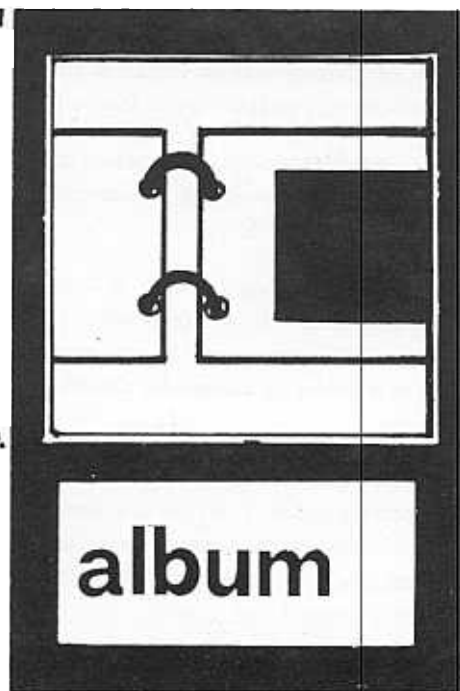
la imaginació, fa nàixer l'hospital gràcies al miracle que es va produir quan els bous que portaven el carruatge del crucifix, imatge devocional del rei Jaume I i els seus exèrcits, no varen voler seguir endavant, aturant-se junt al barranc al prop de la vila, la ciència ens diu que la caritativa fundació va ser iniciativa d'un ciutadà, Pere Dahera, un dels primers pobladors de la nova Vila-real. Aquest va demanar permís al rei conqueridor, el qual li'l va donar reglamentat, concedint-li a més, l'administració vitalícia de les obres del pont de Santa Quiteria que aleshores anaven a començar (1).

El llibre de Consells de l'any 1378 ens fa deduir que la cura de l'establiment era encomanada a una família pobra, a un matrimoni que rebia un xicotet sou, o a una dona vídua. Açò es mantindrà fins el segle XVI, època quan fou creat el càrrec d'administrador de la institució.

L'església, dedicada en un principi a Sant Miquel i Santa Lúcia, no devia ser més que una ermiteta companyera i veï-

Aspecte exterior i interior en l'actualitat de la capella del Crist de l'Hospital.

na de la de Sant Blai i Santa Bàrbara de l'altre costat del barranquet (on està ara el convent dels franciscans). Va experimentar diverses reformes el 1425 i el 1466 que es varen fer gràcies als productes de la primícia concedida pel rei Alfons el 1329 i degueren tindre per objecte, sobretot les darreres, el salvar-lo de l'abandó i la ruïna.

En 1550, tal vegada perquè l'estat d'abandó haguera seguit i per tal d'evitar-lo definitivament, es nomena, com ja he escrit, un administrador que s'en ocupe.

La mateixa preocupació demostra l'ordre que es fassa un inventari de tots els objectes que pertanyen a l'hospital i l'església, a la manera com es feia a la Parròquia major. Tal vegada per aquesta mateixa època es degué encarregar l'escultura del Crist a la Creu que, malgrat les piadoses llegendes, no podia anar pel seu estil més enllà del segle XVI. I és també per aquests anys quan ens visita el cronista Martí de Viciana que escriurà en la tercera part de la seua «Crònica del Regne de València», publicada en 1563: «En el arrabal de esta villa, por la parte de Valencia, hay una iglesia antigua fundada bajo el título de Santa Lucía, con un grande y cumplido hospital, en el que hay muchas camas y aposentos necesarios para hospedar y servir a los pobres viatjantes». Tal vegada d'esta dedicació als viatjants, estigueren malalts o no, es deriven aquella estructura que citaven al principi.

(1) Arxiu de la Corona d'Aragó, regis. num. 40, Fol. 103.

LA NOVA ESGLÈSIA

El 1619, per ordre d'en Lluís de Tena, bisbe de Tortosa, que va visitar la vila i, probablement, l'hospital, es va fondre l'orfebreria antiga de l'altar de Santa Llúcia, fent-se un calze, deixant les peces modernes «porque no se pierda la devoción» (sic).

Per fi, el 7 de maig de 1702, el Consell de la vila va acordar el començament de les obres d'una nova esglèsia, que tinguerà com a titular la imatge del Crucificat.

No serà, però, fins al 1717 quan s'iniciaran d'una forma decidida. En aquesta data, el doctor En Vicent Font, del que després parlarem més extensament, tenia arreglada una important quantitat d'almoines dels veïns i del Consell, que amb l'ajuda del seu entusiasme li varen permetre d'acabar l'esglèsia quinze anys més tard.

El primer de juny de 1732 el Crist de l'Hospital, enmig de les aclamacions de la gent, és conduït a l'Església de Sant Jaume, on se li dedicaren grans solemnitats, ocupant la Sagrada Càtedra En Vicent Font. Al dia següent, després del que degué ser una impresionant processó, la imatge va quedar instal·lada en el seu nou emplaçament, com a patró de la capella.

El poble ho va celebrar amb diverses festes, pagades per l'ajuntament i la clerecia.

Després d'aquesta primera eixida, el Crist sols ha desfilat pels nostres carrers en ocasions molt assenyalades, per exemple quan la guerra de Independència, o durant una epidèmia de còlera l'any 1834.

El 24 de febrer de 1850, amb motiu d'una terrible sequia, va ser traslladat a l'església major, on va restar fins el 26 de maig.

També va eixir amb ocasió de les Festes Constantinianes de l'any 1913. Darrerament, i amb un feliç motiu, el Crist va presidir, junt als patrons del poble, la commemoració en 1974 del 700 aniversari de la fundació de la vila.

Però tornant a l'ordre cronològic de la història, que momentàneament hem abandonat, direm que el 1728, mentre es construïa la nova capella, va ser beneït pel Doctor Thomeu un cementeri que, situat vora el recinte hospitalari, servia per soterrar els pobres que hi morien. Va durar molt poc com a tal, i va ser substituït per l'hort que encara avui podem veure.

El Doctor Font va romandre com a receptor i dipositar de les almoines do-

El recinte de l'església del Crist als anys vint. Observeu els múltiples detalls que han sofert modificació, prou necessària en molts dels casos.

nades a l'església fins el 1771, data en la qual va morir. El va seguir en aquest càrrec el seu nebot En Josep Lloréns Font, fins la seua mort el 1792.

La desaparició d'aquest personatge planteja un petit plet entre la vila i el seu successor Mossen Josep Antoni Lloréns, perquè aquella volia exigir-li comptes anuals de les almoines, cosa a la qual es negava el dit mossen, que va recórrer el bisbe. El prelat reclamarà el dret a designar dipositar i captador de les almoines, i el Consell no té més remei que claudicar front a l'autoritat eclesiàstica.

Des de 1867 funcionarà a l'hospital una escola de xiquetes, regida per les monjes de la Consolació, que també s'encarreguen de malalts. Mogudes per la seua devoció particular, canviaren la titulació d'un altar, entronitzant la Verge de la Consolació.

DARRERES REFORMES

El 23 de juliol de 1893 quedaren conclous uns arranjaments de la façana de l'església, el paviment del cor, la reixa de

ferro de la cornisa i la vorera del carrer. La llibreta de comptes de la capellania de l'hospital registra també el pagament en 1895 de 550 ptes. al pintor Vicent Castell de Castelló. Probablement fóra per la pintura al fresc que està damunt de l'arc de triomf d'entrada al presbiteri, que correspon al primer estil d'aquest pintor.

A partir del 30 de novembre de 1897, sota la direcció de l'arquitecte Francesc Tomàs Traver, mamprendran els regidors una profunda reforma de tot el conjunt hospitalari, modernitzant-lo i adaptant-lo als temps. Afectaran seriosament a l'església, fent a malbé la seua fesomia primitiva. I així, el que podem considerar com a capella-camari del Crist, és a dir, la part de l'absis, passa de ser d'octogonal a quadrada, l'exterior es canvia totalment i s'allarga l'església, formant un sol cos amb diverses dependències hospitalàries, de les quals per dins quedarà separada per un estret atri amb porta independent (la qual serveix per entrar avui normalment).

En 1908 es faran altres obres a la capella gràcies a un donatiu.

L'any 1935 ve marcat en la història de l'església per unes reformes desafortunades que, per sort i degut a diverses circumstàncies, no es varen acabar com es pretenia. Dirigides pel arquitecte diocesà Vicent Traver, el més significatiu serà l'apertura de dues escales laterals per que poguera passar la gent. També es cobreix la cúpula de teules vidriades i es col·loca la pesada creu neobarroca, a més d'altres obres menors.

Els darrers retocs son dels anys seixantes. Es suprimeix el resalt exterior situat a l'esquerra del retaule, vora del Barranquet.

ELS ESPAIS INTERIORS

L'església és la part més noble i la que millor conserva les seues característiques primigenies. Tal i com avui la podem veure consta bàsicament de tres zones perfectament diferenciades: un espai rectangular als peus, on hi ha la porta lateral que normalment serveix d'entrada a la gent (aquest no formava part del temple original com ja està esmentat); l'església propiament dita es d'una sola nau dividida en dos per un marcat arc de triomf que separa l'absis d'estructura octogonal de l'espai reservat als fidels.

Aquest darrer és en realitat el que fou l'ermita de Sant Miquel i Santa Llúcia, incorporada després al complexe hospitalari. És rectangular, consta de quatre seccions, té pilastres adosades entre elles i es cobreix amb volta de canó i llunets damunt les finestres, que en son també quatre. Als peus està el cor alçat. A l'altura de l'inici de la volta corre pels murs un fris amb motius vegetals i cabets d'angelets o «puttis», que estigueren abans de la guerra dins de carteles i sense ales. Semble que no hi hagen, apart d'aquesta, altres alteracions substancials de la seua decoració, que és molt lleugera.

No podem dir el mateix pel que fa al tercer espai: l'absis i l'arc que li serveix de pòrtic, bastits de 1717 a 1732. Una decoració exuberant de guix daurat i pintat omple totes les parets, amb la intenció clara d'admirar i donar una impressió de riquesa. L'efecte està cercat d'una forma molt barroca al produir-se un animat contrast amb la resta de l'edifici tan sobri.

A més a més s'aconsegueix ressaltar el lloc més important, cridant l'atenció del vianant des de que entra al recinte.

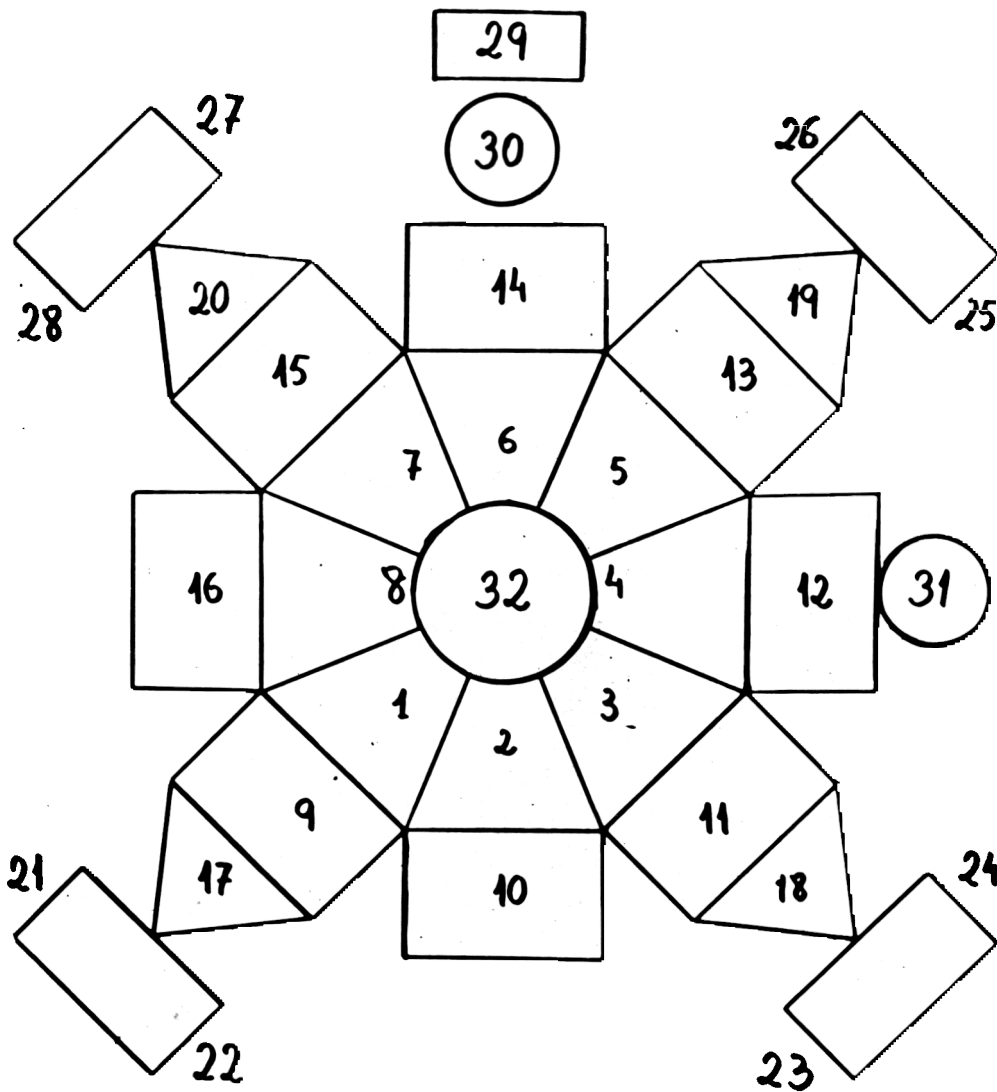
Els motius decoratius més emprats son les carteles amb inscripcions, els «puttis», be en cabets o de cos sencer portant sim-

bols de la Passió, tota mena de motius vegetals molt abultats i les plaques retallades. Existeixen als carcanyols quatre bones pintures ovalades damunt de taula, voltades de bellíssims marcs barrocs. El conjunt recorda moltíssim l'estil de la capella de Sant Pasqual, feta cinquanta anys abans.

Hi havia, abans de 1935, com a retaule major un graciós exemplar amb columnes salomòniques, la imatge del Crucificat al centre (habitualment, com en altres dels nostres santuaris, cobert amb un tapís) i en el remat, a l'un i a l'altre costat d'un

llaç pintat amb la imatge de la Dolorosa, les figures de Santa Llúcia i Santa Agueda. No varen restar tampoc en el seu lloc el Sant Pere i el San Pau posats en uns nínxols a cada costat.

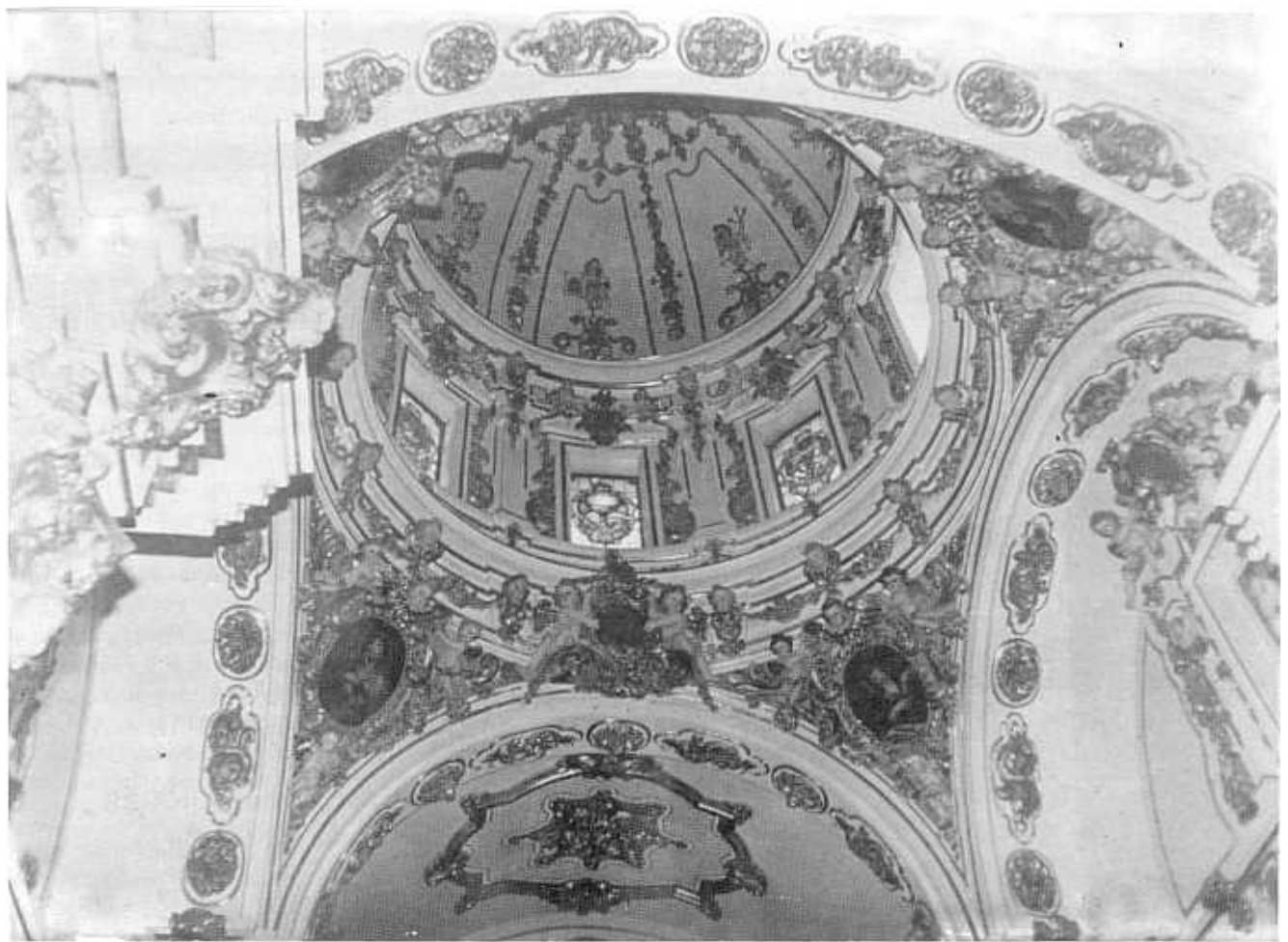
Després de la guerra civil i a l'hora de restaurar-la es varen fer en aquesta capçalera algunes alteracions en la decoració que afectares, sobretot, a l'arc d'entrada. No es van tornar a posar dos àngels asseguts que portaven l'escala i la columna de la Passió, ni tampoc dos angelets amb escuts on estaven les lletres S.P.Q.R. (Senatus populusque romanus).

CÚPULA

ESQUEMA ICONOGRÀFIC DE LA CÚPULA

- Cúpula (1717-1732). 1.— Angel amb llança. 2.— Angel amb pitxer. 3.— Angel amb tres claus. 4.— Angel amb el lleç de la Santa Faç. 5.— Angel amb corona d'espines. 6.— Angel amb estenalles. 7.— Angel amb martell. 8.— Angel amb canya i esponja. Finestrals (1935). 9.— Assots i columna. 10.— Esponja. 11.— Lletres SPQR, estenalles i martell. 12.— Calze. 13.— Corona i canya. 14.— Túnica i daus. 15.— Escala, llança, esponja i lletres INRI. 16.— Santa Faç Carcanyols (1717-1732). 17.— Oració de l'hor. 18.— Dolorosa. 19.— Ecce Homo. 20.— Verònica. Pilastres (possibles alteracions després de 1939). 21.— Sol. 22.— Escala i llanç. 23.— Corona. 24.— Bandera, llança i alabarda. 25.— Estendard, casc, llança i canya amb esponja. 26.— Santa Faç. 27.— Corona d'espines. 28.— Lluna. 29.— Calvari. 30.— Escut de Vila-real. 31.— Creu amb sudari. 32.— Angel amb salze i creu.

Perspectiva actual de la cúpula, amb els recents aplics vidrieres.

L'exterior de l'església presenta greus alteracions, i és difícil endevinar la distribució que es faria al segle XVIII. Les portes són molt senzilles. La principal, d'arc rebaixat, feta amb pedra grogenga sense decoració.

També les finestres tenen arcs rebaixats i unes motlures.

CONTEXTE ICONOGRÀFIC

Concórren a la nostra església tota una sèrie de factors que fan interessant l'estudi del seu llenguatge iconogràfic, el qual, com veurem, ve a reflectir les inquietuds espirituals de tota una època.

Però abans d'entrar en el tema, com a preludi aclaridos, bo serà parlar del personatge que va empenyar la construcció del bell temple, probable inspirador d'algunes de les seues imatges i simbologies, donada la seua titulació en Doctor en Teologia, i per açò entés en la matèria.

El Doctor En Vicent Font de Ursins i Vives va nàixer a Vila-real en juliol de l'any 1682. Ja no tenim cap data més de la seua vida fins l'any 1717 qua, pertanyent a la clerecia parroquial, mampren les obres de la capella del Crist, després d'haver arplegat les almoines dels veïns i del Consell de la Vila. Va ser Doctor en Sagrada Teologia per la Universitat de València i beneficiat de la parròquia de Sant Jaume. Després de la construcció de la capella de l'Hospital va restar com a administrador. Escriu, abans de 1752, l'Ofici Litúrgic i la Missa de la Mare de Déu de Gràcia, i en aquesta data el trobem acom-

plint un paper actiu en l'edificació de l'actual Església Arxiprestal. Va morir a la nostra ciutat el 15 de setembre de 1771.

Si bé l'església del Crist no té de manera general un caràcter massa complicat, basant-se la seua iconografia sobretot en la repetició dels instruments de la Passió, sí que hi han alguns aspectes que tenen més profunditat de contingut, i en els quals tal vegada va poder intervenir aquell personatge.

Aquests són la mateixa estructura arquitectònica de l'edifici, els àngels de l'altrelleu de la cúpula i les pintures dels carnyols. La resta són gravats daurats en guix.

El plànol de l'església és, en essència, de una nau rectangular, unida a una capçalera, ara desfigurada, que fou octogonal. Aquesta disposició té una llarga tradició que part d'algunes de les primeres construccions commemoratives als llocs sagrats de Jerusalem, com la basílica de la Nativitat o la del Sant Sepulcre. A la nostra església l'estructura ha resultat de la unió d'una nau rectangular que formava l'antiga capella i una planta octogonal més moderna, però açò no lleva per que el resultat final recorde aquelles mostres, encara que seria arriscat afirmar una influència directa.

La planta centralitzada en forma de cercle u octògon també és utilitzada els primers anys del cristianisme per els «martyriums», és a dir, els temples que

s'alcen als llocs on van ser martiritzats els sants i que solen guardar alguna relíquia d'aquest. En la capella del Crist venen a unir-se d'alguna manera els dos aspectes. Una antiga tradició diu que l'Hospital fou fundat al mateix lloc on es distingueren tossudament, inspirats per la divinitat, els bous que portaven el carruatge del Crucifix de Jaume I. Jesucrist serà, a més, el primer i principal màrtir, exemple de molts que vindran després. Aquesta identificació ve confirmada per la presència des d'antic d'una relíquia de la Vera Creu en l'Hospital.

A més, ara considerant exclusivament la part de l'absis, podriem dir que el suport de la base octogonal, com els vuit pics de la rosa dels vents, que hom suposa es dirigeixen vers tots els punts de a terra, representa precisament la vessant terrenal, mentre la cúpula és el símbol de la volta celeste. Formen tots dos una imatge simbòlica del cosmos, segons una tradició que ve d'un text ciríac de la primera meitat del segle VII, i que s'inspira en escrits del pseudo-Dionisi (segle VI).

De la mateixa manera, aquesta disposició arquitectònica venia d'edificis romans com el mausoleu de Dioclecià en Spoleto, construcció octogonal inscrita en un palau.

EL SOFRIMENT I EL TRIOMF

Els vuit àngels portadors d'instruments de la Passió són alts relleus, quasi de volum sencer, situats als galls de la rotunda. Actuen com a missatgers i venen a

simbolitzar el caràcter sacre dels objectes que sostenen, son aquests els que ens han obert, gràcies al patiment de Crist, les portes del cel. Ells ens portaran des del nivell terrenal, en el qual ens menejem, al més elevat, al paradís, representat per la cúpula.

Aquest llenguatge dignificador del sofriment semblava el més indicat per un hospital de pobres, com és el nostre. No és el de Vila-real l'únic exemple i aquests seran relativament freqüents al llarg dels segles XVII i XVIII, com a l'Hospital de la Cuitat de Sevilla. Estem en un món que ha perdut els valors de confiança i serenitat del Renaixement i cerca, de manera quasi obsesiva, el contacte emocional amb la divinitat, rebutjant totes les coses sensibles. El dessengany i la frustració acompanyen la por a l'infern i el desitg d'aconseguir el paradís, l'únic perdurable. En la difusió d'aquestes idees tindran paper protagonista la Contra-reforma i els «Ejercicios Espirituales» de Sant Ignaci de Loyola.

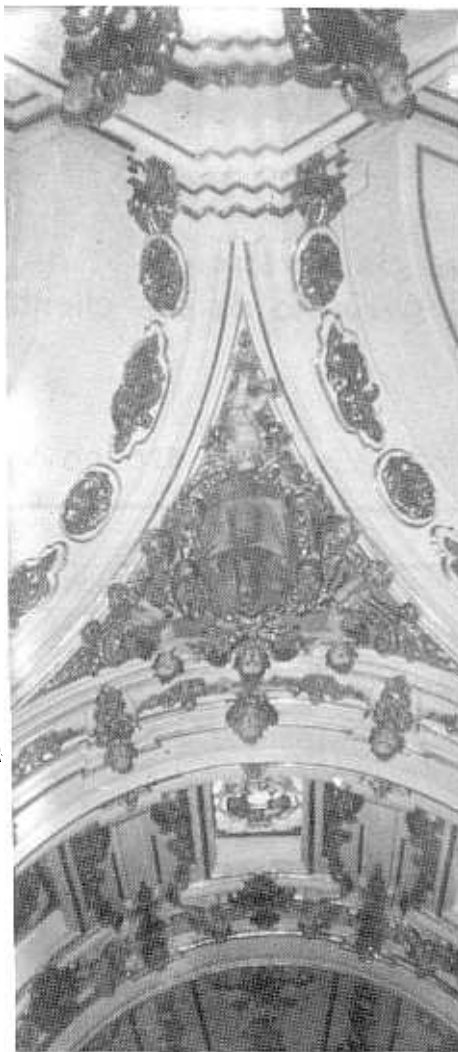
En tot l'àmbit valencià existirà a més una forta expansió del culte a l'Eucaristia, animat sobretot per l'arquebisbe Sant Joan de Ribera, i que perdurarà després de mort aquest personatge, típicament representatiu del contra-reformisme.

Per a les pintures dels carcanyols es van triar quatre figures de la Passió. I així en la taula del Crist a l'Hort de les Oliveres (num. 17 del gràfic) es troba una clara referència a l'auxili eucarístic cap als que pateixen. Jesús s'angoixa, dubta, però ho accepta tot perquè és la voluntat del Pare. Hi ha un paral·lelisme amb el malalt que trobarà en l'Eucaristia caritat del cel, auxili i esperança.

La Verge dels Dolors (num. 18) té un variat significat, ja que per una part és «Consol dels afligits», com diu la lloança del Rosari; per una altra fa referència a la Caritat, puix és ella qui ens entrega el seu Fill generosament i amb resignació. En aquest sentit existeix en un dels convents del poble un quadre de la Verge de la Caritat, representada com una Dolorosa, però sense els punyals, de mig cos i damunt d'una peanya. A més Maria té un fort protagonisme com a Mare del cos que s'entrega en el Misteri Eucarístic.

L'Ecce-Homo (num. 19) recorda el tema iconogràfic del Crist de Pietat i en tot cas és presentat a fidel com a paradigma de patiment. Mirant-lo immediatament ens acodeixen a la memòria les paraules de Jesús, escrites per Sant Mateu: «Si algú vol vindre darrere de mi, que es negue a ell mateix, prenga la seua creu i em seguisca». Així, doncs, és un missatge que els malalts podien be arreplegar.

El darrer óval pictòric (num. 20) és el més difícil d'interpretar. Representa la Verònica de mig cos i sostenint, segons la seua iconografia més correnta, el drap amb el rostre de Jesús. Aquesta dona no figura als Evangelis, però va ser creada per la tradició cristiana en els primers

Detalls de l'ornamentació en arcs petxines.

segles i ràpidament va esdevindre popular. El seu paper en el present contexte sembla el de ser símbol de caritat, com el de la Verge. No oblidem que l'Hospital degué estar a càrrec de persones o d'ordres religioses dedicades a la cura dels malalts. Ells podrien trobar en la Verònica el seu precedent, i l'esperança de que, com en la dona caritativa, Jesús romandrà amb ells. Podria tractar-se també, encara que no conec cap altre exemple, d'un símbol eucarístic: Jesús queda gravat en un drap i entre nosaltres queda amb la forma del pa i del vi.

Hem vist com en totes les imatges tractades podem trobar, en unes més en altres menys, una referència al Misteri Eucarístic, a través de figures de la Passió, cosa lògica, ja que el titular és el Crist de l'Hospital. Aquesta intenció queda corroborada en la clau de la cúpula, d'on penja un angelet que porta a les mans un calze i una creu, autèntic resum de tot el programa. La lliçó sembla ser: tan sols hi ha una forma d'arribar al cel (simbolitzat per la cúpula), la resignació davant les propies malalties, és a dir, l'acceptació de la pròpia creu, i l'Eucaristia, consol i ajuda per els que pateixen, segons les paraules de Sant Gregori el Magne en la seua Homilia 37 «In Evangelio»: «Pel misteri d'aquesta hostia Jesús pateix una altra vegada per nosaltres, perquè tantes vegades com li oferim la Hostia de la seua Passió, tantes altres renovem la seua Passió».

Per completar el simbolisme decoratiu, i amb un caràcter ja més superficial, es pintaren alguns instruments de la Passió a l'arc de triomf d'ingrés d'aquest presbiteri. A la part de dalt, dins d'un esplèndid medalló barrocs que porten dos angelés, està escrita la frase «Si ex tatus fuero a terra omnia tam ad me ipsu» (St. Joan cap. 1). Atenent al sentit desdoblant que presideix tota la composició pot fer referència tant al moment quan s'alça la creu al Calvari, com a aquell quan el sacerdot, oficiant, presenta el pa i el vi convertint-los en sang i en cos del Crucificat.

BIBLIOGRAFIA

- Alejos Moran, Asunción. «La Eucaristia en el arte valenciano». Servicio de estudios artísticos. Institución Alfonso el Magnánimo. Diputación Provincial de Valencia. Valencia, 1976.
- Huyghes, René. «El arte y el hombre». Ed. Planeta. Barcelona, 1966.
- Sebastián, Santiago. «Contra-reforma y barroco». Alianza Editorial S.A. Madrid, 1981.
- Traver García, Benito. «Historia de Vila-real». Vila-real, 1909.
- Ramón de María. «Un hospital y dos puentes». Butlletí de la Societat Castellonense de Cultura. Castelló, 1934.
- Llibreta de capellania de l'església del Sant Crist de l'Hospital.
- «Revista del Crist de l'Hospital». Nums de 1926 a 1934.